

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1. ความสำคัญ และที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่า เพื่อการดำเนินชีวิตทางเกษตรกรรมในพื้นที่ศึกษายังขาดการศึกษาเพื่อความยั่งยืน ดังจะเห็นได้จากการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองได้น้อยลง ควาย และสัตว์ต่างๆ ในพื้นที่เกษตรกรรม ป่าเขาและลำน้ำมีจำนวนน้อยลงอย่างน่าวิตก ซึ่งจะส่งผลถึงความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่

การศึกษาถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาในลักษณะเป็นระบบนิเวศ แตกต่างจากการศึกษาเฉพาะองค์ประกอบของระบบ เช่นการนับจำนวนของสัตว์ พืช หรือคนในพื้นที่ เนื่องจากการศึกษาดังกล่าวจะต้องเป็นการศึกษาว่าองค์ประกอบต่างๆในมีความสัมพันธ์กัน จนก่อให้เกิดเป็นระบบได้อย่างไร และระบบนั้นจะมีสุขภาพแข็งแรงและยั่งยืนได้ด้วยปัจจัยเช่นไร ซึ่งการศึกษาถึงระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติผสมผสานกับวัฒนธรรมเช่นนี้ ในประเทศไทยยังมิได้มีการดำเนินการวิจัยมาก่อน และได้มีการคัดเลือกพื้นที่กรณีศึกษาไว้ที่จังหวัดบุรีรัมย์ เขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย เนื่องจากเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวบนเส้นทางประเทศอินโดจีน ที่มีร่องรอยการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติผสมผสานกับทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ แต่ระบบดังกล่าวมีความเสื่อมถอยลง ป่าไม้และน้ำไม่ได้รับการวางแผนการอนุรักษ์ ส่งผลต่อสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง และคนที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความยากจนลงจากที่เคยเป็นศูนย์กลางหนึ่งของความรุ่งเรืองในสมัยโบราณ

ร่องรอยอารยธรรมในอดีต เราจะพบสระน้ำโบราณหรือที่เรียกว่า “บาราย” ที่ชาวเขมรโบราณขุดขึ้นและระบบคลองขุดและคลองส่งน้ำ เพื่อหล่อเลี้ยงที่นา มีการจัดทำเลพื้นที่ป่าและการสร้างเขื่อนขนาดย่อมกักเก็บน้ำ แสดงถึงการจัดการทรัพยากรดินและน้ำเพื่อสร้างความรุ่งเรืองอย่างยั่งยืนนับหลายร้อยปี ก่อนที่อารยธรรมจะถูกล้มเลิกไปเนื่องจากภัยสงครามระหว่างราชอาณาจักรอยุธยาและกัมพูชา

แม้ร่องรอยป่า สระน้ำและเขื่อน ดังกล่าวจะได้รับการศึกษาเป็นงานวิจัยเชิงผังเมืองไว้บ้างแล้ว แต่ยังมีได้มีการนำเสนอการวิจัยถึงระบบนิเวศทางธรรมชาติและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาคความยากจนในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อเป็นต้นแบบให้แก่การแก้ปัญหาคความยากจนในพื้นที่อื่นๆ ในลักษณะคล้ายคลึงกันที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ปัจจุบัน รายได้ของประชากรในพื้นที่ดังกล่าว มาจากการขายข้าวจากที่นา ที่มักจะประสบปัญหาจากภัยแล้ง และจากการที่นักท่องเที่ยวชมโบราณสถานและชื่อของที่ระลึก ซึ่งมีได้เป็น

การแก้ปัญหาการมีอยู่มีกินอย่างยั่งยืน ทั้งสินค้าและของที่ระลึกในพื้นที่ที่ยังขาดแนวคิดพื้นฐานที่ต่อยอดมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ทำให้มีการนำสินค้านอกพื้นที่มาวางขาย สืบเนื่องจากผลผลิตสินค้าหลายประเภทในพื้นที่ได้สูญหายไปจากการพัฒนาที่ผ่านมา เช่น ในพื้นที่ศึกษาเดิมเป็นพื้นที่ผลิตผ้าไหมที่สวยงาม เมื่อมีการพัฒนาทางการท่องเที่ยวโบราณสถานโดยมุ่งประเด็นเดียว การจัดการสระน้ำโบราณขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ห้ามประชาชนเข้าไปใช้ การปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหมริมสระน้ำถูกห้าม ทำให้ชาวบ้านต้องเลิกผลิตผ้าไหมและไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอจะซื้อเส้นไหมได้ เนื่องจากยากจนจากการผลิตข้าวก็ไม่พอเพียง ทิวเขาเตี้ยซึ่งเคยเป็นพื้นที่สาธารณะจัดการโดยท้องถิ่น ก็ห้ามประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม ผลิตภัณฑ์สมุนไพรหรือหัตถกรรมพื้นถิ่น เช่น เครื่องสานต่างๆ ก็หมดไปด้วย นอกจากนี้ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ มีการค้นพบแหล่งเตาเครื่องปั้นดินเผาโบราณในสมัยอารยธรรมเขมร ที่อำเภอบ้านกรวด บนเส้นทางที่เชื่อมโยงมายังพื้นที่ศึกษา ซึ่งยังไม่มีกรรมการภูมิปัญญาในอดีตมาพัฒนาให้เป็นผลิตภัณฑ์และสินค้าของจังหวัดเลย สิ่งเหล่านี้หากได้มีการดำเนินการวิจัย เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาและจัดการทรัพยากร ย่อมจะแก้ปัญหาความยากจน ทั้งสามารถตอบสนองยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัด กลุ่มจังหวัด และของประเทศได้อย่างแน่นอน

การทบทวนการจัดการระบบนิเวศธรรมชาติและวัฒนธรรมในอดีตเพื่อการนำกลับมาฟื้นฟูหรือประยุกต์ใช้ในอนาคต อาจเป็นหนทางต้นแบบที่ยั่งยืนในการแก้ปัญหาความยากจนให้กับประชาชนในภูมิภาคแถบนี้ การฟื้นฟูระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมดังกล่าว นอกจากอาจแก้ปัญหาความยากจนได้แล้ว อาจนำกลับมาซึ่งระบบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญในพื้นที่ดังกล่าว เมื่อประกอบกับความสำคัญของโบราณสถาน และประวัติศาสตร์บนเส้นทางอารยธรรมดั้งเดิม พื้นที่ดังกล่าวสามารถมีคุณสมบัติพอเพียงต่อการพิจารณาเป็น “ แหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ” อันจะนำมาซึ่งเกียรติของประเทศและรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เพิ่มขึ้นด้วย

ดังนั้นการศึกษา ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมและในพื้นที่ศึกษา จึงแนวคิดเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง อันจะนำมาซึ่งประโยชน์ต่อประเทศชาติ ตั้งแต่ในระดับรากหญ้าถึงระดับประเทศ และเป็นตัวอย่างการพัฒนาให้กับประเทศในเครือข่ายภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะประเทศลาวตอนใต้และกัมพูชาได้เป็นอย่างดี

## 2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 2.1 เพื่อเป็นข้อมูลฐานในการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ในด้านผลผลิตทางการเกษตร การดำรงชีวิต ความแข็งแรง ความเป็นชุมชนน่าอยู่ และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ
- 2.2 เสริมสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ
- 2.3 การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรมรดกวัฒนธรรมประเภทภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

### 3. ขอบเขตของโครงการวิจัย

- 3.1 การศึกษาองค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา
- 3.2 การศึกษาระบบขององค์ประกอบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา
- 3.3 การศึกษาสถานการณ์ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา

### 4. กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่อาจบรรลุผลสำเร็จได้หากขาดความเข้าใจถึงระบบนิเวศทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในพื้นที่ ระบบนิเวศนี้มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อสุขภาพของระบบ และผู้ใช้ระบบ (คน สัตว์ และสิ่งมีชีวิตต่างๆ) ทั้งยังสามารถนำมาซึ่งประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (การเกษตรกรรม การท่องเที่ยว การพาณิชย์) ต่อมนุษย์อีกด้วย

ระบบนิเวศทางธรรมชาติของพื้นที่ศึกษาไม่สามารถแยกออกได้ต่างหากจากกันและกัน เนื่องจากทุกพื้นที่ที่มนุษย์ใช้ยังชีพ วัฒนธรรมของมนุษย์ได้เข้าไปใช้ประโยชน์และจัดการระบบทางธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้ระบบนั้นยั่งยืนหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับวิธีการใช้ประโยชน์และการจัดการของมนุษย์

การพัฒนาที่ยั่งยืนมีแนวคิดของการอนุรักษ์ทรัพยากรไว้โดยตรง การแก้ไขปัญหาความยากจนและแห้งแล้ง จึงอยู่ที่ความเข้าใจระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ เพื่อที่จะสามารถวางแผนการจัดการเพื่อการอนุรักษ์ พื้นฟู หรือพัฒนาทรัพยากรและระบบให้แข็งแรงและยั่งยืน

ภายใต้แนวคิดพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช “ระบบเศรษฐกิจพอเพียง” จะนำมาใช้ในการศึกษาวิจัยของโครงการนี้ โดยมีสมมุติฐานว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรมโดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ในลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ จะเป็นระบบการใช้ทรัพยากรดิน ระบบการจัดการน้ำ ระบบนิเวศภูมิทัศน์ และการเสริมศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนและเหมาะสมกับประเทศไทย โดยเฉพาะภูมิภาคอีสานที่มีความแห้งแล้งเป็นปัญหาสำคัญ โดยคาดว่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศที่สำคัญที่ตั้งอยู่บนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมในท้องถิ่นสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาความยากจนและสร้างความอยู่ดีมีสุขให้ประชาชนได้

### 5. วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้กระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ จากการสำรวจภาคสนามและสัมภาษณ์ โดยมีขั้นตอนและวิธีการในการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

- 5.1 ศึกษาข้อมูลภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องหรือเป็นพื้นฐานกับการวิจัย รวมทั้งภาพถ่ายทางอากาศและแผนที่ที่แสดงถึงลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

5.2 สํารวจเก็บข้อมูลภาคสนามในด้านทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมทางกายภาพในพื้นที่ศึกษาโดยการจดบันทึกและถ่ายภาพ

5.3 สัมภาษณ์ประชาชนในท้องถิ่นถึงทรัพยากร ภูมิปัญญาและสถานการณ์ในพื้นที่ศึกษา

5.4 ประมวลผลข้อมูลการวิจัย โดยนำข้อมูลภาคสนามมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ทางภูมิสารสนเทศ โดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียมและการทำแผนที่

5.5 สรุปผลการวิจัยและเขียนรายงาน

## 6. พื้นที่ศึกษาและสถานที่ประมวลผล

6.1 พื้นที่ศึกษา: พื้นที่รอบเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ในรัศมี 10 กิโลเมตร ครอบคลุมชุมชนที่ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยเขมร

6.2 สถานที่ประมวลผลข้อมูล: คณะสัตวแพทยศาสตร์ และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

## 7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ

7.2 การฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม

7.3 การเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวให้ทรัพยากรวัฒนธรรม โดยการบูรณาการการท่องเที่ยวแหล่งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ

7.4 การแก้ปัญหาความยากจนและการสร้างเมืองน่าอยู่ ทางด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

7.5 การยอมรับประเทศไทยในเวทีโลกประเด็นแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม